

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΘ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ,
 «Η ανέκδοτη συλλογή μελοποιη-
 μένων στην εκκλησιαστική μουσι-
 κή ασμάτων του πρωτοψάλτη της
 Μητρόπολης Σερρών Παναγιώτη
 Παπα-Αγγελίδη (1837-1907)». Έκ-
 δοση Εταιρείας Μελέτης και Έρευ-
 νας της Ιστορίας των Σερρών
 (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.), Σέρρες 2019, σ. 382.
 ISBN 978-618-83060-4-2

Η Εταιρεία Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.) έχει προχωρήσει στην έκδοση ενός πολύ ενδιαφέροντος βιβλίου με τίτλο: «Η ανέκδοτη συλλογή μελοποιημένων στην εκκλησιαστική μουσική ασμάτων του πρωτοψάλτη της Μητρόπολης Σερρών Παναγιώτη Παπα-Αγγελίδη (1837-1907)». Όπως υποδηλώνει και ο τίτλος, πρόκειται για την έκδοση χειρογράφου με μελοποιημένα στην Εκκλησιαστική Μουσική ποικίλα άσματα του Παναγιώτη Παπα-Αγγελίδη, των οποίων την επιμέλεια είχε ο Απόστολος Αθ. Γλαβίνας, ομότιμος καθηγητής του τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Σύμφωνα με όσα αναφέρονται στο εισαγωγικό μέρος της έκδοσης ο Παναγιώτης Παπα-Αγγελίδης γεννήθηκε στο Σοχό το 1837. Το χρονικό διάστημα μεταξύ του 1860 με 1886 διέμενε στις Σέρρες¹. Ήταν άριστος γνώστης της Βυζαντινής και της Ευρωπαϊκής μουσικής και υπηρέτησε ως πρωτοψάλτης στο μητροπολιτικό ναό των Αγίων Θεοδώρων. Τα χρόνια της παραμονής του στις Σέρρες συνέταξε ένα σχολικό εγχειρίδιο που απέβλεπε στην κάλυψη των διδακτικών αναγκών του μαθήματος της Εκκλησιαστικής Μουσικής, τη διδασκαλία της οποίας προβλεπόταν να αναλάβει στο Διδασκαλείο των Σερρών.

Στο βιβλίο αυτό λοιπόν, διασώζεται το περιεχόμενο του χειρογράφου του σχολικού εγχειριδίου καθώς και η παράδοση μεταγραφής κοσμικών ασμάτων σε βυζαντινή σημειογραφία. Η παράδοση αυτή είναι γνωστό πως ξεκινά από τον 16^ο αιώνα οπότε η βυζαντινή σημειογραφία, η οποία δημιουργήθηκε για να υπηρετεί τις ανάγκες της θρησκευτικής μουσικής, αξιοποιήθηκε για να καταγράψει και το κοσμικό μέλος. Οι

1. Ο χρόνος παραμονής του Παπα-Αγγελίδη στις Σέρρες είναι ένα θέμα προς συζήτηση που θέτει ο Α. Γλαβίνας στην υποσημείωση αρ. 2 του βιβλίου.

πρώτες μεταγραφές, μάλιστα, κοσμικών ασμάτων στην παρασημαντική συναντώνται σε χειρόγραφα των βιβλιοθηκών των Μονών του Αγίου Όρους ανάμεσα σε βυζαντινούς ύμνους και ανακαλύφθηκαν από τον Σπύρο Λάμπρου στη στάχωση ενός Κρατηματαρίου της Μονής Ιβήρων².

Ο Α. Γλαβίνας, που είχε την επιμέλεια της έκδοσης, αντιμετώπισε με ιδιαίτερο σεβασμό το αρχαιολογικό υλικό, απέφυγε τις όποιες παρεμβάσεις και αρκέστηκε στη μεταγραφή του κειμένου και στη σύνταξη ενός εισαγωγικού μέρους. Με την επιλογή αυτή ανέδειξε και ενίσχυσε την αξία αυτού καθ'αυτού του χειρογράφου.

Το υλικό του βιβλίου πέρα από τη σχετικά σύντομη εισαγωγική ενότητα, που αναφέρεται στη ζωή του Παναγιώτη Παπα-Αγγελίδη και την τύχη του χειρογράφου, οργανώνεται σε δύο εκτενή μέρη. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται οι στίχοι των τραγουδιών κατά θεματική ενότητα, όπως έχουν μεταγραφεί από τον Α. Γλαβίνα χωρίς ιδιαίτερες παρεμβάσεις. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται το αρχαιολογικό χειρόγραφο μουσικό υλικό του Παναγιώτη Παπα-Αγγελίδη. Σε αυτό το δεύτερο μέρος μπορεί ο αναγνώστης να δει το χειρόγραφο με τους στίχους των τραγουδιών και τη μεταγραφή τους στη βυζαντινή σημειογραφία -παρασημαντική- που αποδίδει το μέλος.

Ερχόμενος σε επαφή με το βιβλίο, ακόμη και ο πλέον αδαής αναγνώστης μπορεί να αντιληφθεί πως η έκδοση του χειρογράφου είναι μια πολύτιμη συνεισφορά στη διάσωση της τοπικής παράδοσης. Προσφέρει στο αναγνωστικό κοινό και στους υποψήφιους μελετητές ένα πολύ σημαντικό υλικό προς διερεύνηση, που άπτεται της μουσικής παιδείας αλλά και της γενικότερης πολιτιστικής ταυτότητας της περιοχής.

Το υλικό που διασώζει η έκδοση αυτού του βιβλίου επιτρέπει να ανιχνεύσουμε και να ορίσουμε ως ένα βαθμό το στίγμα της πόλης σε μία δεδομένη ιστορική στιγμή, να σκιαγραφήσουμε τον περιβάλλοντα κόσμο, να αφουγκραστούμε το βάρος και το βάθος που μπορεί να κομίζει ο στίχος και η μουσική ως πολιτισμική έκφραση. Εν ολίγοις η μελέτη των στίχων και των ήχων μπορεί να οδηγήσει σε ποικίλα και ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

Κατ' αρχάς ένας εμβριθής μελετητής με μουσική παιδεία μπορεί να διερευνήσει πολύ ενδιαφέρουσες παραμέτρους σε μια ομάδα τραγουδιών ή χορών, πολλά από τα οποία υποψιάζομαι πως μεταγράφηκαν από τη δυτική σημειογραφία στη βυζαντινή παρασημαντική (μάλιστα

---

2. Βλ. Δέσποινα Μαζαράκη, *Μουσική ερμηνεία δημοτικών τραγουδιών από Αγιορείτικα Χειρόγραφα*, πρόλογος Samuel Baud-Bauvy, εκδ. Φ. Νάκας, Αθήνα 1992, σ. 20 κ.ε. και Γρ. Στάθης, «Το αρχαιότερο, χρονολογημένο το έτος 1562, δημοτικό τραγούδι, μελιωμένο στη βυζαντινή σημειογραφία», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 51, Αθήνα 1976, σ. 184-219.

για κάποια από τα άσματα επισημαίνεται αυτή η μεταγραφή από τον Παπα-Αγγελίδη)³. Υποθέτω λοιπόν, πως το μουσικό υλικό προσφέρεται για σύγκριση των ηχητικών ακουσμάτων, των τροπικών συστημάτων και άλλων παραμέτρων της μουσικής έκφρασης.

Σημαντικό επίσης, για την έρευνα είναι ότι σε αρκετές περιπτώσεις ο Παπα-Αγγελίδης αναφέρει τον μελουργό του άσματος, που άλλοτε είναι κάποιος τοπικός δημιουργός και άλλοτε κάποιος μελουργός πανελλήνια γνωστός, όπως ο Θεόδωρος Παπα-Παράσχου Φωκαεύς, που υπήρξε από τους πιο επιδραστικούς εκκλησιαστικούς μουσικούς του α΄ μισού του 19^{ου} αι.⁴ Τα μουσικά του βιβλία *Ευτέρπη* (1830) και *Πανδώρα* (α΄ τόμος 1843 και β΄ τόμος 1846) φαίνεται να γνωρίζει και να αξιοποιεί ο Παπα-Αγγελίδης.

Σχετικά με το θέμα της πατρότητας των μελισμάτων Α. Γλαβίνας σημειώνει στην εισαγωγή της έκδοσης: «Με τα άσματα αυτά συνδέονται και πρόσωπα γνωστά στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο, αλλά και ονόματα που χρειάζονται έρευνα, γιατί έχουν περιορισμένο, τοπικό ενδιαφέρον ή γιατί οι συνθήκες της εποχής δεν βοήθησαν στην πέρα από τα Σέρρας αναγνώριση της αξίας τους. Ο Παναγιώτης Παπα-Αγγελίδης είναι ασφαλώς το κυρίαρχο όνομα. Άλλα ονόματα είναι ο μελοποιός Μισαήλ Μισαηλίδης, ο Ιωάννης Ζωγράφος Κείβελης, ο στιχουργός Παναγιώτης Τανταλίδης, ο Γερμανός μουσικοδιδάσκαλος του Διδασκαλείου, του Δημητρίου Μαρούλη στα Σέρρες, Wilhelm Johnsen (Βίλχελμ Γιώνσεν ή Γκιώνσεν και Γκιόνσεν), ο Γυμνασιάρχης από τα Δολιανά Ιωάννης Καλοστύπης, ο Βασίλης Σταμούλης Ζαρκινός, ψάλτης και γραμματέας της Μητρόπολης Σερρών, η παρθενγωγός Χ. Σαμαρτζίδου και οι αδελφοί Χ. Σαμαρτζίδη, ο περίφημος Ιεροδιάκονος Σερρών Παρθένιος, ο οποίος *έψαλλεν περιπαθώς ένα ἄσμα διασκεδάσεως*, ο Βασίλειος Οικονόμος Νιγρίτας, ο Θεόδωρος Παπα-Παράσχος Φωκαεύς, ο Ν. Σιγάλας, ὁ περίφημος Βγιουλιστής Θωμάς και ὁ περίφημος φλαουτιστής Ηλιάδης».

Αλλά και όσοι από εμάς δεν γνωρίζουμε βυζαντινή μουσική, μπορούμε να μπούμε στη διαδικασία προβληματισμών που άπτονται των κοινωνικό-ιστορικών και πολιτισμικών συμφραζομένων των τραγου-

3. Π.χ. τα άσματα των σ. 45 έως και 55 του χειρογράφου για τα οποία σημειώνει: «Ἄσμα εἰς τὴν ἀναχώρησιν τοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ (Γ'), ἐκ Θεσσαλονίκης, τονισθέν παρὰ τοῦ μουσικοδιδασκάλου, τοῦ Διδασκαλείου, εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν, μεταφρασθέν δέ παρ' ἐμοῦ (Παναγιώτου Παπα-Ἀγγελίδου) εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν.» και παρακάτω «Ἄσματα τονισθέντα παρὰ Γκιόνσωνος, Μουσικοδιδασκάλου τοῦ Διδασκαλείου Σερρών, εἰς Εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν, μεταφρασθέντα δέ παρὰ τοῦ ἐκδότου (Παναγιώτου Παπα-Ἀγγελίδου) εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν. Καὶ τοῦτο κατὰ τριφωνίαν.»

4. Αναφορές στον Θεόδωρο Παπα-Παράσχου Φωκαέα γίνονται στις σσ. 102, 104, 105, 108 του χειρογράφου.

διών. Τα άσματα του χειρογράφου, που ανέρχονται στα 373, είναι διαφόρων ειδών, προέρχονται από διάφορες περιοχές και έχουν ποικίλη θεματική. Το δεδομένο αυτό σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η συλλογή αποσκοπούσε να καλύψει τις ανάγκες του μαθήματος της Εκκλησιαστικής Μουσικής δίνει στον αναγνώστη την ευκαιρία να προβεί σε ενδιαφέροντες προβληματισμούς σχετικά με την πολιτισμική δραστηριότητα της περιοχής, τις επιδράσεις και τις επιρροές, τα κοινωνικά και ιστορικά συμφραζόμενα των επιλογών, τον προσανατολισμό της εκπαίδευσης.

Στη θεματική ποικιλία των ασμάτων εστιάζει και ο Α. Γλαβίνας στην εισαγωγή του βιβλίου όπου μεταφέρει ό,τι ο Παναγιώτης Παπα-Αγγελίδης αναγράφει στο υπό έκδοση χειρόγραφο σχετικά με το περιεχόμενο των ασμάτων της συλλογής: «Άσματα ἐγκωμιαζόμενα εἰς Βασιλεῖς, Ἱεράρχας καί (πασιάδες) ἤ νομάρχας. Ἄσματα Σχολῶν. Ἄσματα ἐξωτερικά, Ἄσματα διάφορα τῆς διασκεδάσεως. Ἦτοι ὅσα συνηθίζει ἡ πατρις, ὡς καί διάφοροι κῶμαι καί μέρη τῆς Μακεδονίας. Ἰδίως δέ αἱ Σέρροι καί τὰ περίξ αὐτῆς. Χοροί διάφοροι. Ἀρχαῖα ἔθιμα εἰς τινὰ μέρη τῆς Μακεδονίας. Ἰδίως δέ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σερόων, καί τὰ περίξ (ταχιανός, νεονύμφων, συρτός, τσάμικος, καρσιλαμάς). Εὐρωπαϊκοὶ χοροὶ (βάλς, πόλκα, σωτῆς, μάρσια, ἔθνικα, χορευτικά). Βαυκαλικά, ἦτοι Τραγῶδια τῆς Μητρος, ἢ τῆς τροφοῦ (παραμάνας) αἴτινες κουνῶσαι τό παιδίον μέ τό Βαυκάλισμα (νανούρισμα) μαγεύουν ἢ ζαλιζούν αὐτό, καί ἀποκοιμίζουσιν διὰ τοῦ ὑπνωτικοῦ μέλους, τραγωδοῦσαι διαφόρους ἀσυναρτήτους στίχους. Ἄσματα σχολικά μονόφωνα».

Η συλλογή, λοιπόν, περιλαμβάνει τραγούδια που γράφτηκαν για να εξυπηρετήσουν ανάγκες εθιμοτυπικού χαρακτήρα υποδοχής ηγεμόνων, αξιωματούχων και ιεραρχών. Περιλαμβάνει αστικά άσματα τοπικών δημιουργών, γνωστά ποιήματα ποιητών της Φαναριώτικης, Επτανησιακής και Αθηναϊκής Σχολής, των οποίων όμως τα ονόματα δεν αναφέρονται, όπως των: Γ. Ζαλοκώστα, Ρήγα Φεραίου, Α. Βαλαωρίτη, Δ. Σολωμού κ.α.⁵ Επίσης, περιλαμβάνει σχολικά άσματα, δημοτικά τραγούδια της αγάπης, λιανοτράγουδα, κλέφτικα, ιστορικά, νανουρίσματα, νταχταρίσματα κ.α.

---

5. Ενδεικτικά αναφέρω μερικές περιπτώσεις όπως οι στίχοι του άσματος της σελίδας 152 του χειρογράφου ανήκουν στο ποίημα του Δ. Σολωμού «Η Φαρμακομένη», οι στίχοι της σελίδας 165 του χειρογράφου ανήκουν στο ποίημα του Δ. Σολωμού «Η Ξανθούλα», αυτοί της σελίδας 179 και εξής ανήκουν στο ποίημα του Αρ. Βαλαωρίτη «Η Κυρά Φροσύνη» και πιο συγκεκριμένα είναι από το Άσμα Δεύτερον «Η μετάνοια», οι στίχοι της σελίδας 195 ανήκουν στο ποίημα «Πουλάκι» του Ι. Βηλαρά ενώ αυτοί της σελίδας 265 στο «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων» του Ρήγα Φεραίου, οι στίχοι των σελίδων 266 έως 268 ανήκουν στο ποίημα «Σαν τὴν Σπίθα κρυμμένη στη στάχτη» του Ανδ. Κουτουβάλη που ἔχει μελωποιεῖται ἀπὸ τὸν Σπ. Ξύντα.

Σε ότι αφορά στα δημοτικά τραγούδια, πολλά από αυτά είναι ήδη καταγεγραμμένα σε διάφορες συλλογές δημοτικών τραγουδιών και έχουν διασωθεί σε ηχογραφήσεις του 20^{ού} αιώνα. Ως εκ τούτου θα ήταν ενδιαφέρον να γίνει μια συγκριτική μελέτη από γνώστες του αντικειμένου, ώστε να αναδειχθούν οι ενδεχόμενες διαφορές ή ομοιότητες στο επίπεδο της μουσικής και των στίχων. Μια πρόχειρη έρευνα, μάλιστα, μας οδήγησε στη διαπίστωση ότι πολλά από τα δημοτικά τραγούδια είναι παραλλαγές και συνήθως έχουν περισσότερους στίχους από αυτούς που ακούει κανείς στις διασωθείσες εκτελέσεις.

Στο σημείο αυτό, θα ήθελα να θέσω προς διερεύνηση την υποψία πως το χειρόγραφο του Παναγιώτη Παπα-Αγγελίδη μπορεί να έχει αφητηρία έμπνευσης το βιβλίο του Α. Σιγάλα με τίτλο «Συλλογή Εθνικών Ασμάτων» που εκδόθηκε με τη οικονομική συνδρομή της Βουλής της Ελλάδος το 1880. Πρόκειται για μία ογκώδη συλλογή 400 ασμάτων διαφόρων ειδών προσαρμοσμένων στις ανάγκες της εποχής, κατάλληλων για σχολεία. Τέτοιες συλλογές εκδόθηκαν αρκετές από τα τέλη του 19^{ου} έως τις αρχές του 20^{ού} αιώνα και περιελάμβαναν σχολικές προσευχές, ύμνους, εγκώμια, χορούς, θρήνους, μοιρολόγια, παιδικά τραγούδια αλλά και πατριωτικά τραγούδια και αποδόσεις αυτούσιων ευρωπαϊκών τραγουδιών⁶. Η σύνταξη του σχολικού εγχειριδίου για τη διδασκαλία της εκκλησιαστικής μουσικής από τον Παπα-Αγγελίδη φαίνεται να ικανοποιεί αυτό το γενικότερο αίτημα της εποχής⁷ και ίσως είναι επηρεασμένη από το αντίστοιχο έργο του Αντ. Σιγάλα, το οποίο γνώριζε ο Παπα-Αγγελίδης όπως συνάγει κανείς από τις αναφορές που υπάρχουν στα χειρόγρατά του⁸. Η επαλήθευση αυτής της υπόθεσης μπορεί να βοηθήσει στην ακριβή χρονολόγηση του χειρογράφου, η οποία θα πρέπει να τοποθετηθεί μετά το 1880 (χρονολογία έκδοσης της συλλογής του

6. Σημαντικές πληροφορίες για όλες τις έντυπες εκδόσεις σχολικών ασμάτων και Δημοτικών τραγουδιών στο Θ. Αποστολόπουλου, *Σημειώσεις για το μάθημα-Κοσμικό ρεπερτόριο σε Παρασημαντική*, Αθήνα 2011 και Αφεντούλα Κουλίδου, *Οι μεταγραφές των σχολειακών ασμάτων*, Μεταπτυχιακή εργασία στο Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 12.

7. Επιγραμματικά αναφέρουμε πως κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, τόσο ο Σπ. Ζαμπέλιος (1852), όσο και ο Κ. Παπαρηγόπουλος (1853) αντιδρώντας στις ανθελληνικές θεωρίες του Fallmerayer, προβάλλουν την άρρηκτη συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη εποχή με ενδιάμεσο σταθμό το Βυζάντιο. Από τα μέσα επίσης, του 19^{ου} αιώνα από πολλούς ασκείται έντονη κριτική στις δυτικές επιρροές και προβάλλεται όλο και πιο δυναμικά το αίτημα της εθνικής αντάρκειας στο επίπεδο της πνευματικής παραγωγής. Το αίτημα αυτό απέκτησε ισχυρό έρεισμα με την ανάπτυξη του λαογραφικού «κινήματος» από τον Ν. Γ. Πολίτη και ενισχύθηκε με μία γενικότερη στροφή στην διατήρηση και ανάδειξη του λαϊκού πολιτισμού.

8. Υπάρχουν σχετικές αναφορές όπως «Άσμα προς τον ύψιστον υπέρ του Σουλτάνου, εκ των του Ν. Σιγάλα» στη σ. 302 αλλά και αλλού όπως στις σσ. 307 έως 317.

Σιγάλα), καθώς και στην αξιολόγηση του περιεχομένου του.

Συνοψίζοντας, θα ήθελα να επισημάνω πως η έκδοση των χειρογράφων του Παναγιώτη Παπα-Αγγελίδη δεν συμβάλει μόνο στη διάσωση ενός σημαντικού υλικού αλλά αποτελεί και πεδίο έρευνας για την ανάδειξη της πολιτιστικής ταυτότητας της περιοχής των Σερρών σε συνδυασμό με άλλες ενδιαφέρουσες συλλογές που έχουν δημοσιευθεί⁹. Η μουσική, η ποίηση αποτελούν, έτσι κι αλλιώς, έκφραση της πολιτιστικής ιδιαιτερότητας μιας κοινωνίας και αντικατοπτρίζουν τη βιωμένη πραγματικότητα της εποχής κατά την οποία παράγονται. Ως εκ τούτου τα ιστορικά και κοινωνικά συμφραζόμενα μιας εποχής γίνονται αναγνωρίσιμα στα έργα αυτά και μεταξύ άλλων επιβεβαιώνουν πως η πόλη των Σερρών τον 19^ο αιώνα υπήρξε κέντρο ζύμωσης ποικίλων καλλιτεχνικών επιρροών από κάθε άκρη του Ελλαδικού χώρου αλλά και της Ευρώπης. Το γεγονός συνδέεται με την ακμή της την περίοδο του 19^{ου} αιώνα και την υλική ευμάρεια και πνευματική αφύπνιση που τη συνόδευε.

Χριστίνα Δ. Παπαδημητρίου
Δρ. Νεοελληνικής Φιλολογίας

---

9. Βλ. Α. Γλαβίνας, «Μελοποιημένα άσματα προς τιμή Ιεραρχών της Μητροπόλεως Σερρών», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου*, Β' τόμος, *Οι Σέρρες και η περιοχή τους Από την οθωμανική κατάκτηση μέχρι και τη σύγχρονη εποχή*, Σέρρες 2013, σ. 882. Ο Γλαβίνας εδώ κάνει αναφορά σε μία σειρά έργων που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν μαζί με το έργο του Παπα-Αγγελίδη. Γιώργου Καφταντζή, *Τα δημοτικά τραγούδια του Ν. Σερρών*, έκδοση της Σερραϊκής Πολιτιστικής Εταιρείας (1977)· η έκδοση από τη Μικτή Χορωδία Σερρών (1983) της εργασίας, «δημοτικά τραγούδια της περιοχής Σερρών, εναρμόνιση και επεξεργασία για μικτή χορωδία Χρήστου Π. Σταματίου»· η έκδοση του Γιώργου Κ. Αγγειοπλάστη, *40 τραγούδια της πόλης των Σερρών* (1994)· η εργασία της Ευαγγελίας Γαϊταντζή, *Δημοτικά τραγούδια Νομού Σερρών από πρόσφυγες της Θράκης*, που ετοίμασε με την επίβλεψη του καθηγητή Δημητρίου Γιάννου στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1997)· η έρευνα-καταγραφή του Βασιλείου Γ. Τσαούση, *Τραγούδια-χοροί-έθιμα των Σαρακατσάνων*, έκδοση του Λαογραφικού Μουσείου Σαρακατσάνων, Σέρρες (1998) καθώς και η μελέτη του Γιώργου Κ. Αγγειοπλάστη, *Πηγές και μουσική βιβλιογραφία των Σερρών (1828-1998)*, *Προσωπογραφία, Καταγραφή, Ειδήσεις* (2001), δίνουν το μέτρο του μουσικού πλούτου της περιοχής των Σερρών, ενός πλούτου ζωντανού, ποικίλου, και ιδιαιτέρως αξιόλογου ο οποίος γίνεται πιο πλούσιος με ό,τι άφησε ο Παναγιώτης Παπα-Αγγελίδης.